

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

М.В. БУЛИК
Н.В. ГАВРИЛОВА

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КИТАЮ
В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ**

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 327(510)".../1949"(075)
Б90

*Рекомендовано Вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету
(Протокол № 9 від 20 березня 2019 р.)*

Рецензенти:

Касьянова М. М., д.політ.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Тодоров І. Я., д.і.н., професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Фесенко М. В., д.політ.н., провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Булик М., Гаврилова Н.

Б90 Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник / М. Булик, Н. Гаврилова. — Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. — 234 с.

ISBN 978-617-520-012-4

У навчальному посібнику розглянуто міжнародні відносини та зовнішню політику держав, що існували на території сучасного Китаю з II тис. до н.е. до 1949 р. — часу утворення Китайської Народної Республіки. Особливу увагу при цьому було приділено впливу державної традиції Китаю на засади та реалізацію зовнішньої політики країни. Призначено для студентів-міжнародників, істориків та тих, хто цікавиться історією Китаю.

УДК 327(510)".../1949"(075)

ISBN 978-617-520-012-4

© Булик М. В., Гаврилова Н. В., 2021
© Видавництво Ліра-К, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМА 1. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАВНЬОГО КИТАЮ: УТВОРЕННЯ ІМПЕРІЇ.....	8
1.1. Зовнішня політика держави Шан-Інь.....	8
1.2. Зовнішня політика держави Чжоу.....	9
1.3. Зовнішня політика імперії Цінь.....	27
1.4. Зовнішня політика імперії Хань.....	29
ТЕМА 2. КИТАЙ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ДИНАСТИЧНА МОЗАЇКА Й МОНГОЛЬСЬКЕ ПАНУВАННЯ.....	48
2.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в ІІІ – XII ст.....	48
2.2. Міжнародне положення Китаю в період правління династій Юань (1271 – 1368 рр.) та Мін (1368 – 1644 рр.).....	53
ТЕМА 3. КИТАЙ У ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЦІН: МАНЬЧЖУРСЬКЕ ПІДНЕСЕННЯ ТА ПОЧАТОК ПЕРІОДУ «НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИНИЖЕННЯ».....	60
3.1. Встановлення маньчжурського панування в Китаї. Міжнародні відносини та зовнішня політика імперії Цін у другій половині XVII – XVIII ст.....	60
3.2. Проникнення європейських країн у Китай наприкінці XVIII – початку XIX ст. «Опіумні війни».....	64
3.3. Китай в міжнародних відносинах другої половини XIX ст.	70
3.4. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в умовах повстання іхетуанів (1899 – 1901 рр.).....	92

3.5. Китай в міжнародних відносинах на початку ХХ ст.....	99
3.6. Китай в міжнародних відносинах під час Синьхайської революції (1911 – 1912 рр.) та Першої світової війни (1914 – 1918 рр.).....	107
ТЕМА 4. КИТАЙ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918 – 1937 РР.).....	119
4.1. Загальна характеристика ролі міжнародного становища Китаю у 1918 – 1937 рр.....	119
4.2. Китай у системі міжнародних відносин у 1918 – 1925 рр.....	122
4.3. Китай в системі міжнародних відносин в 1925 – 1937 рр.....	136
ТЕМА 5. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: КИТАЙСЬКИЙ РАХУНОК.....	164
5.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в 1937 – серпні 1939 рр.....	164
5.2. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю у вересні 1939 – листопаді 1941 рр.....	175
5.3. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю у грудні 1941 – вересні 1945 рр.....	187
ТЕМА 6. МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ КИТАЮ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1946 – 1949 РР.).....	205
6.1. Міжнародне становище Китаю після завершення Другої світової війни.....	205
6.2. Міжнародне становище Китаю в умовах відновлення громадянської війни.....	211
ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК.....	224
ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	233

ВСТУП

Сучасний світ зазнає кардинальних змін, обумовлених політичними, економічними, культурними процесами, зростанням ролі інформаційного фактора у розвитку людського суспільства. Прагнення до поліцентричності визначає сьогодні й світову політику. Так, США зберігають глобальне лідерство, однак все більш помітним стає факт формування нових центрів сили. У першу чергу, це стосується Китаю, який стрімко сходиться сходами впливу на глобальні процеси, переймаючи на себе відповідальність за розвиток світу.

На сьогодні Китай перетворився на провідну державу в економічному плані. Поступаючись США за обсягами ВВП в абсолютних показниках (так, у 2017 р. ВВП Китайської Народної Республіки склав 12,01 трлн. дол. США проти 19,39 трлн. дол. США у Сполучених Штатах Америки), Китай вже випереджає за даним показником відповідно до паритету купівельної спроможності. Зокрема, у 2017 р. ВВП КНР становив 23,16 трлн. дол. США проти 19,39 трлн. дол. США. Водночас Китай володіє найбільшими золотовалютними резервами, які нараховують понад 3 трлн. дол. США, одночасно займаючи перше у світі місце за обсягами торгівлі.

Китайська Народна Республіка активно нарощує військовий потенціал, здійснюючи глибоку модернізацію армії. Так, на сьогодні Народно-визвольна армія Китаю нараховує у своєму складі понад 2 млн. осіб, а видатки на сферу оборони становлять 3,5 % ВВП, або 228 млрд. дол. США.

Використовуючи свою економічну міць, Китай посилює свій вплив у державах Азії, Африки та Латинської Америки, відіграє провідну роль у торгівлі з США, державами-членами ЄС, РФ тощо. Все це актуалізує проблему дослідження зовнішньої політики КНР, що дозволить повною мірою зрозуміти роль цієї держави у сучасному світі та майбутньому.

Водночас представляється важливим дослідити міжнародні відносини та зовнішню політику Китаю протягом віків, що дозволить більш об'єктивно зрозуміти передумови та причини тих процесів, що відбуваються у Китаї, визначити основні детермінанти, що визначають зовнішньополітичний курс країни. Даний посібник написаний із залученням широкого кола різнопланових джерел, а також матеріалу досліджень китайських та іноземних дослідників. Викладення матеріалу чітко структуровано відповідно до проблемно-хронологічного принципу. Визначені основні етапи становлення зовнішньої політики Китаю в історичній ретроспективі, водночас його дослідження відбувається у контексті тих процесів, що відбулися в Азії загалом. Це дозволяє комплексно проаналізувати особливості розвитку регіону, специфіку та характерні особливості міжнародних відносин за участі Китаю, визначити фактори, що обумовили пріоритети у реалізації зовнішньої політики країни.

Логічність викладення, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, обґрунтованість висновків, передбачають, що після вивчення курсу студенти зможуть зрозуміти причини та передумови становлення китайської державності, визначити фактори, що впливали на міжнародне становище Китаю протягом II тис. до н.е. – XX ст. н.е. Особливістю історичного розвитку Китаю є той факт, що традиція безперервності державної традиції одним з небагатьох прикладів у світовій історії. Попри розпад та зникнення окремих династій, тимчасовий розпад або прихід до влади іноземних правителів китайське суспільство зуміло зберегти єдність країни як запоруку її подальшого розвитку. За ці тисячоліття китайці не розчинилися у масах прибульців, а навпаки, поступово асимілювати їх в рамках своєї культури. Водночас слід зазначити, що історії Китаю властиві періоди як активної зовнішньої експансії, так і самоізоляції та відторгнення усього чужого. Час показав, що останнє приводило до послаблення країни, її відставання від провідних держав світу. Багато у чому, саме ізоляція стала причиною послаблення Китаю та перетворення його у другій половині XIX ст. на полу колонію західних держав. Важливим є і те,

що саме в цей час у Китаю зароджується національно-визвольний рух, спрямований на звільнення країни, її модернізацію. Особливу роль у вивченні міжнародних відносин Китаю відіграє період першої половини ХХ ст., коли склалися умови для подальшої трансформації країни у Китайську Народну Республіку з комуністичним режимом на чолі. Також студенти повинні вміти правильно оцінювати роль внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливали на зовнішню політику Китаю. Наслідком процесів, що відбувалися у першій половині ХХ ст. стало створення фактично «двох Китаїв», де, окрім КНР, існує і Китайська Республіка, яка базується на острові Тайвань.

Посібник розрахований на студентів спеціальностей «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» й «Історія та археологія», які вивчають дисципліни «Історія Китаю», «Історія міжнародних відносин», «Країнознавство», «Історія цивілізацій», «Історія держав Азії та Африки», «Зовнішня політика держав Азії та Африки». Окремі розділи посібника можуть бути використані при вивченні зовнішньої політики США, європейських держав, Росії та Японії. Водночас він може представляти інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться історією Китаю.

Вивчення історії міжнародних відносин та зовнішньої політики Китаю в II тис. до н.е. – першій половині ХХ ст. повинно сприяти формуванню у студентів навичок історичного аналізу, уміння бачити загальні закономірності розвитку держав. До переліку компетентностей, якими має опанувати студент, слід також віднести здатність до отримання інформації та її аналітичної обробки, критичного сприйняття джерел та наукової літератури з даної проблематики.

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАВНЬОГО КИТАЮ: УТВОРЕННЯ ІМПЕРІЇ

1.1. Зовнішня політика держави Шан-Інь

Держава виникає приблизно наприкінці XVIII (XIV) ст. до н.е. в долині річки Хуанхе. Її столицею було місто Шан, залишки якого знайдені в районі сучасного м. Аньян (сучасна провінція КНР Хенань). Основними джерелами з історії даного періоду є ворожильні надписи тамтешніх царів, що зверталися до богів із різними запитами стосовно, зокрема, зовнішньополітичних дій. Територія держави Шан розділялася на п'ять великих територій, навколо яких знаходилися землі напівзалежних племен. На період розквіту в першій половині XII ст. до н.е. територія Шан охоплювала не лише сучасну провінцію Хенань, але й Шаньсі, Шеньсі, Хебей. Таким чином, ареал її розповсюдження припадав, насамперед, на Північний та Центральний Китай. Водночас торговельні зв'язки шан-інців розповсюджувалися на населення узбережжя Тихого океану, Сибіру, Південного Китаю.

Протягом всього періоду існування Шан вона вела воєнні дії проти навколишніх племен, перетворюючи їх на рабів, або залежне населення. При цьому шан-інці намагалися не втручатися у внутрішні справи залежного населення, прагнучи лише тим чи іншим чином збирати данину.

У XII ст. до н.е. в період правління царя Сяо I із заходу на схід здійснило переселення плем'я чжоу, яке заселило територію сучасної провінції Шеньсі, на схід від Шан. На початковому етапі чжоу сплачували данину шан-інцям. Наприкінці XII ст. до н.е., укріпившись на нових землях, чжоу перейшли до завойовницьких походів, віддаючи частину данини правителям Шан. Однак вже в XI ст. до н.е., об'єднавши навколишні племена, чжоу почали війну проти Шан-Інь. Близько 1046 р. (1122 р., 1027 р.) до н.е. У-ван, вождь чжоу в битві при Муе розгромив останнього

шанського царя Шоу Сіня, який покінчив життя самогубством. Таким чином, держав Шан-Інь припинила своє існування, а новим володарем Китаю стає династія Чжоу.

1.2. Зовнішня політика держави Чжоу

Західне Чжоу (1046 (1122) р. до н.е. – 771 (770) р. до н.е.)

В 1046 р. до н.е. (1122 р. до н.е.) після завоювання Шан-Інь відбулося утворення так званої Західної Чжоу, яке проіснувало до 770 р. до н.е. зі столицею в м. Хао (долина р. Вейхе). Її історія простежується в таких працях, як «Чжоулі», «Шу-Цзін» («Книга історії»), «Ши-Цзін» («Книга пісень»), «І-Цзін» («Книга змін»), «Історичні записки» Сима Цяня (145 – 86 рр. до н.е.), а також деякі спеціалізовані, насамперед, військові трактати.

Засновником держава Чжоу став У-ван, однак невдовзі після перемоги над Шан-Інь він помер, залишивши свою державу братам. Між ними почалися міжусобиці, в які втрутилися залишки шан-інської аристократії. В цих умовах один з правителів Чжоу, Чжоу-гун, зумів розгромити заколотників та навіть запровадити нові методи посилення стабільності власної держави. Так, він, насамперед, став практикувати масове переселення підкорених народів, зокрема, аристократії; по-друге, останні були позбавлені своїх земель та майна і перетворені на звичайних селян та ремісників. Це дало змогу посилити владу Чжоу на завойованих землях.

Ще однією проблемою правителів Західного Чжоу були племена кочовиків, що нападали на їхні території. Серед таких номадів особливо виокремлювалися племена жунів та ді, через зіткнення з якими чжоу були змушені перенести свою столицю з Хаоцзіну до Цюаньцю та збудувати навколо нової столиці фортечні мури. На деякий час це зупинило вторгнення кочовиків, однак постійні війни проти них відіграли значну роль в кінцевому розпаді Західного Чжоу. Через внутрішні негаразди: поширення рабовласництва, посилення податкового тиску на ремісників та селян, тиранічне правління останніх царів

Чжоу, народні повстання; а також через вторгнення жунів держава, започаткована У-ваном приблизно в 771 р. до н.е., розпалася. Замість неї утворилася низка невеликих самостійних держав, що раніше входили до Західного Чжоу.

Східне Чжоу (770 – 249 рр. до н.е.)

Даний період почався з правління Пін-вана (770 – 720 рр. до н.е.), який внаслідок постійної загрози з боку кочовиків був змушений перенести свою столицю на схід до м. Лої (суч. Лоян). Його правління – період постійних війн між державними утвореннями, що з'явилися на місці Західного Чжоу, а також активного зовнішнього втручання з боку кочових племен.

Період Чуньцю (Весни та осені) (722 – 481 рр. до н.е.)

В цей час відбувається послаблення влади ванів, які перетворюються лише на символ єдності держави, однак за своїм впливом та військово-політичною могутністю поступалися багатьом з представників провінційної аристократії. Серед держав давнього Китаю виокремлювалися, насамперед, ті, що знаходилися в долині р. Хуанхе та на Великій Китайській рівнині – т.зв. «серединні». Інші державні утворення та племена вважалися з точки зору Чжоу варварськими. При цьому хоча б формально «серединні» держави були змушені визнавати правителів Східного Чжоу як верховних можновладців країни, її, насамперед, релігійних лідерів. В цей період починає формуватися інститут визнання верховного правителя Китаю як «Сина Неба» з відповідним наділенням його певними рисами як мінімум божественного представника на землі. Не маючи часто відповідних військових можливостей правителі Чжоу прагнули відігравати роль арбітрів між різними аристократичними родами, нацьковуючи їх один на одного або укладаючи військово-політичні союзи з окремими з них. При вже в даний період значну роль починає відігравати розвідувальна діяльність, шпигунство та диверсії, зокрема, вбивства.

Наявність значної кількості держав, постійні війни між ними внаслідок боротьби за території та рабів стимулювали розвиток спеціальних знань про відповідні сфери управління, військово мистецтво, дипломатію тощо. Одним з

основних джерел з історії даного періоду є праці Кун-цзи, або Конфуція (551 – 479 рр. до н.е.). Саме його авторству приписують рукопис «Чуньцю», який дав назву і всьому періоду історії Китаю з 722 по 481 рр. до н.е. Розробивши власне етико-філософське вчення, він разом із тим приділяв значну увагу практичним аспектам реалізації державної політики. В основу поглядів Конфуція лягла ідея про запрограмовану зверхність китайців з «серединних» царств щодо всіх інших народів. Непідкорення Китаю сприймалося як відмова від одного з основних принципів життєвого устрою. Держава мала поділятися, на думку Конфуція, на 5, або 9 квадратів, вписаних один в одного, в центрі якого мало знаходитися Чжоу. Ступінь підкорення держав та племен від Чжоу мав залежати від географічної віддаленості щодо центру. Правителі таких царств, або племен мали з'являтися з дарами до вана Чжоу раз на 100 років. Ближчі до Чжоу царства вважалися спорідненими з центром та мали більш значні зобов'язання щодо «Сина Неба» зобов'язання. Зокрема регулярність відвідування ними резиденції вана складалася від кількох разів на рік до одного разу на кілька років; з іншого боку, вони мали дарувати підношення, які, можливо, не відігравали матеріальної ролі, але мали означати збереження союзних або васальних відносин. Відмова від виконання подібних ритуальних дій мала привести до покарання, брати участь в якому мали всі «серединні» держави. На практиці ці настанови Конфуція виконувалися далеко не завжди й залежали скоріше від реальної політичної ситуації, ніж від теоретичних розробок філософа.

До джерел цього періоду відносять також суто військові трактати, в яких разом із тим, можна віднайти як рекомендації зі здійснення зовнішньої політики, так і фактичні дані щодо її реалізації. Серед них насамперед слід згадати про працю Сунь Цзи (544 – 496 рр. до н.е.) «Мистецтво війни».

Серед положень книги особливу увагу слід приділити прагненню перемогти ворога, не доводячи ситуацію до реальних воєнних дій шляхом дипломатії, руйнування стратегічних задумів та планів суперника, активного використання шпигунів тощо. Останнє знайшло окремий

відбиток у поглядах автора «Мистецтва війни», зокрема він поділив всіх шпигунів на 5 категорій: місцевих, внутрішніх, зворотних, шпигунів смерті та життя.

Крім «Мистецтва війни» слід згадати про працю «Вей Ляо Цзі», названу на честь автора – Вей Ляо, військового теоретика, який жив в IV ст. до н.е. В ньому зображено моменти, пов'язані з цілями воєнних дій, зокрема, зосереджено увагу на необхідності захоплення у полон якомога значної кількості полонених. Можливо саме в цьому на той момент полягала основна мета війни за умов наявності значних територій та відносно невеликої кількості населення. Крім того, активний розвиток рабства та работоргівлі також вимагав подібних дій. З іншого боку, на думку дослідників, Вей Ляо міг і не мати практичного досвіду ведення війни, а тому зосередившись на власних розмірковуваннях щодо воєнної проблематики.

Крім вищеперерахованих трактатів слід згадати також про трактат «Закони війни шановного У», написаний давньокитайським полководцем У Ці та, вірогідно, доповненого його учнями в IV ст. до н.е.

Період Цуньцю став часом посилення провінційних князів, які утворили систему відносин, відому як «п'ять гегемонів»: Цінь, Цзінь, Ці, Чу, Юе, або Сун. Частина з них, як, наприклад, Чу, Юе, Цінь, на початковому етапі розвитку вважалися «варварськими» і протиставлялися «серединним» китайським державам. Однак з посиленням своєї могутності вони переходили у ранг провідних князівств і починали активно впливати на міждержавні відносини в тодішньому Китаї. Цьому сприяло і загальне послаблення влади вана. Присвоюючи собі титул гегемона («У ба»), вони намагалися не стільки перейняти всі привілеї статусу вана Чжоу, скільки не допустити монопольного посилення інших царств. Саме тому, держава Чжоу спромоглася, хоча б і у формальному вигляді проіснувати ще кілька століть. Розширивши територію серединних царств внаслідок міжусобної боротьби, гегемони водночас скорочували їх чисельність, завдавали значних збитків економіці країни та, водночас, зменшували чисельність населення. Взаємне послаблення, що відбулося внаслідок цього призвело врешті-решт і до зникнення більшості з гегемонів.